

Táto stať je iba skromným príspevkom k dejinám slovenskej sociológie a nie je ani v stručnosti prehľadom úplným, pre prvú orientáciu môže však byť i tento stručný a zďaleka nie úplný príspevok užitočný. Stať sa v zásade zapodieva iba určením predmetu dejín slovenskej sociológie a nezapodieva sa ani metódou, ako pristupovať k rozboru tohto predmetu, ani vlastným výkladom tohto predmetu. K metodike postupu pri vlastnom výklade chcel by som tu poukázať iba na to, že bude treba nadväzovať na dosiaľ dosiahnuté výsledky, predovšetkým v oblasti filozofie¹ a postupovať pri výklade sociologických textov analogicky ako u textov filozofických.

Nakoľko doposiaľ neexistuje špeciálna bibliografia slovenských, alebo do slovenčiny preložených prác so sociologickou tematikou, bude potrebné predovšetkým podrobne a dôkladne spracovať takúto pomôcku ako prvý predpoklad k riadnemu vypracovaniu prehľadu dejín slovenskej sociológie. Pri nedostatku takejto pomôcky je nateraz možné opierať sa iba o fragmentárne znalosti.²

Do dejín slovenskej sociológie treba, podľa mojej mienky, zahrnúť i oblasť predsociologických sociálne-filozofických teórií. Túto svoju mienku opieram o obvyklosť približne takéhoto postupu u väčšiny historikov sociológie v svetovom meradle (na pr. Sorokin, Barnes a Becker) i u nás

(Chalupný).³ Tu pôjde ovšem iba o osvetlenie starších domácich tradícií, o nadviazanie na ne jednak pri ustavení sociológie ako vedy u nás, jednak o ich zhodnotenie z hľadiska domáceho vývinu sociálne filozofického myslenia. Je samozrejmé, že v tomto smere bude zase treba nadviazať na výsledky výzkumu našich historikov domácich filozofických prúdov, ale tiež prehodnotiť ich z hľadiska významnosti pre dejiny sociológie. Z týchto hľadísk bude teda treba znova prezkúmať rozličné staršie spisy, literárne diela a pod.

Pravdepodobne prvými teorémami sociologického dosahu, ktoré pochodia zo Slovenska, sú náhľady hornouhorského zemäna Štefana Werböczyho, ktoré je možno vysledovať v jeho známom právnickom diele *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae* z r. 1514. Vôbec staršie právne pamiatky mnoho hovoria o panujúcich teoretických náhľadoch tej ktorej doby a preto majú pre sociologické zskúmanie zvlášť veľký význam.

Práve tak bude potrebné prezkúmať zo sledovaného hľadiska niektoré spoločensko-teoretické náhľady, vyslovené predovšetkým v náboženskej forme v rozličných traktátoch doby reformačnej a protireformačnej.⁴

Tak na príklad iste aj zo spisov takého učenca, akým bol známy humanista Mathias Bél, (vlastným menom Funtík,

¹ Pozri k tomu na pr. K. Kosík, *Dejiny filozofie jako filozofie* v zborníku *Filozofie v dějinách českého národa*, CSAV 1958, a Milan Machovec, *Problematika dějin české filozofie* v tom istom zborníku; metodickými aspektami dejín slovenskej sociológie sa zapodieval tiež T. Ollík v referáte *Návrh ideovej koncepcie dejín slovenskej sociológie*, prednesenom na Sympóziu o koncepcii dejín čs. sociológie v júni 1967 v Brne (výjde v zborníku z tohto sympózia).

² Táto práca sa už započala, viď k tomu diskusný príspevok J. Štrbu na Sympóziu o koncepcii dejín slovenskej sociológie (naďalej iba zkrátene) a výsledky porady, konanej za predsedníctva autora tohto príspevku dňa 16. 12. 1967 na katedre sociológie v Brne.

³ Pozri k tomu K. Galla, *Vývojové tendence české sociologie*, ďalej Macků-Solaf-Obrdlíková, *Návrh koncepce a periodizace dějin čs. sociologie*

– tento návrh vychádza tiež z predpokladu prihladnutia k predsociologickému obdobiu; L. Svoboda, *Sociální myšlení u nás před ustavením sociologie*; T. Ollík, vyššie cit. referát (v pozn. 1.); D. Janota, diskusný príspevok na Sympóziu o koncepcii – všetko v chystanom zborníku zo Sympózia o koncepcii ako hore – tiež D. Slávik, nepublikovaný návrh periodizácie, vypracovaný na poradu zmienenú v pozn. 2.

⁴ O stručnú sociologickú charakteristiku stredovekej spoločnosti na Slovensku sa pokúsil A. Štefánek vo svojom *Príspevku ku sociológii slovenského stredoveku*, ktorý pripojil ako úvod ku knihe Štefana Janáčka, *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu*, Bratislava 1932; vyšlo tiež ako zvláštny odtlačok, Bratislava 1932, a v referáte o tejto knihe, ktorý Štefánek predniesol v Čs. akademii zemédelské (referát vyšiel vo *Věstníku Čs. akademie zemédelské*, roč. 1935).

1684—1749, povodom z Očovej) bude možné z nášho hľadiska všeličo vyfašif.⁵

Aby som doložil užitočnosť takejto práce, ktorá iste bude nemalá, chcel by som iba ako príklad uviesť citát z diela Komenského, ktorý, ako vieme, tiež istý čas pôsobil na Slovensku v Šarišskom Potoku. Komenský v svojej mnohostrannej vedeckej činnosti sa dostal tiež k problému vyslovene sociologickému, t. j. k určeniu eminentne sociologickej kategórie národa. O tom Komenský hovorí, že „národ jest množství lidí, zrozených z téhož kmene, bydlících na téžze místě (jako ve společném domě, kterýž nazývají vlast), užívajících téhož jazyka, spojených týmiž svazky společné lásky, svornosti a snahy o dobro obecné“;⁶ hoci táto definícia Komenského samozrejme nie je presná, treba konštatovať, že ani v novšej, modernejšej dobe sa veľmi bohatá naciologická alebo — podľa termínu razeného Štefánkom — homoetnologická literatúra neprepracovala k formuláciám omnoho presnejším.⁷

Hoci dochovaná slovenská, alebo zo Slovenska pochodiaca literatúra z dosiaľ spomínaných čias nie je príliš rozsiahla a je písaná v rozličných jazykoch — latinsky, česky, nemecky a maďarsky —, predsa myslím, že v tejto literatúre bude užitočné hľadať stopy spoločenského myslenia. Čo sa týka čias osvietenských, poukazujem predovšetkým na dve práce Štefánkove, o ktoré sa môžeme v našom úkole oprieť. Sú to: *Malohontski osvietenec*, (uverejnené v časopise Bratislava roč. II. z r. 1928) a *Osvietenstvo na Slovensku* (výťah uverejnený tiež v Bratislave, roč. IV. z r. 1930). Prirodzene však tieto Štefánkove štúdiá je možné pokladať iba za počiatok ďalšej práce na tomto poli. Tejto ďalšej práce sa zčasti už podujal Alexander Hirner vo svojej štúdii o Jánovi Feješovi, zakladateľovi jednej z niekoľkých osvietenských „učených spo-

ločností“ na Slovensku, spoločnosti najznámejšej, t. j. „Erudita societatis kiss-hontensis“.⁸ Feješ vydal okrem iného *Hlas wologicý k sedlákům o přednostech a nedostatečých stavu tohoto. W Presspurku 1808*, obsahujúci charakteristiku sedliackeho stavu svojej doby a opis životných pomerov, v akých sedliaci žili. Okrem tohoto spisu uvádza Hirner 34 iných prác Feješových, z ktorých mnohé zo sociologického hľadiska sú veľmi zaujímavé. Vedľa Fejša by bolo treba z tejto učenej spoločnosti uviesť a preskúmať i diela niektorých iných, na pr. Mateja Holku, Jána Laurentzyho, Michala Steigela, Gašpara Šuleka atď.⁹

Z tej istej doby jeden z najzaujímavejších materiálov poskytne aj prezkúmanie spisov zemäna Gregora Berzewiczého (1763—1822), ktorý vydal niekoľko pojednaní o postavení sedliackeho stavu v svojej dobe¹⁰ a ktorého práce je možné pokladať za prvé diela t. zv. rurálnej sociológie. Berzewiczého práce by si iste zaslúžili tiež samostatnú monografickú štúdiu, práve tak ako celé hnutie t. zv. uhorských jakobínov.¹¹

Z bezprostredne nasledujúcej doby sa môžeme oprieť tiež o monografickú prácu Štefánkovu, *Kollárov nacionalizmus*, vydanú v r. 1937 v Prahe. Zpracovanie iných autorov a vyňať z ich diela ich quasi-sociologických náhľadov ešte len čaká na tých pracovníkov, ktorí by sa tejto práce podujali. Na takéto zpracovanie čaká najmä na pr. dielo P. J. Šafárika, I. Bajzu, A. Bernoláka,¹² J. Fándliho, L. Štúra, J. M. Hurbana, M. Hodžu, J. Kalinčiaka a i. Pokiaľ ide o Štúra, Hurbana a Hodžu, je možné sa oprieť o práce S. Š. Osuského (*Filozofia Štúrovcov*, I—III.), ktoré sú však písané viac z aspektu filozofického a nie špeciálne sociologického. O sociologickú štúdiu z tohto obdobia sa pokúsil Milan Hodža vo

⁵ O Bélovi viď napr. tiež Trapl, *Sociálné filozofické myslenie na Morave v letech 1830—1849* a D. Janota, cit. diskusný príspevok k celému tomuto obdobiu, sborník zo Sympozia o koncepcii.

⁶ Citované zo Slovenského kalendára na rok 1914, ktorý redigoval A. Štefánek.

⁷ Pokiaľ ide o Komenského a jeho celkový význam na poli sociálne filozofickom, odkazujem tu na veľmi podnetný referát J. Popelovej *Filozofické a spoločenské názory J. A. Komenského* v cit. sborníku *Filosofie v dejinách českého národa* (viď vyššie — naďalej zkrátene). Z nášho hľadiska bude treba ešte viac kľásť zvýšený dôraz na sociálne filozofické aspekty rozboru diela Komenského (a nie tak na aspekty obecné filozofické) a samozrejme aj iných diel podobným spôsobom. Špeciálne pre dejiny slovenskej sociológie pojde o Komenského len potiaľ, pokiaľ jeho vplyv na

Slovensku by bolo možné vybadať, ale tento spôsob rozboru treba mutatis mutandis aplikovať i na iných autorov.

⁸ O týchto spoločnostiach viď tiež A. Štefánek, *Malohontski osvietenec*.

⁹ Štefánek, *Malohontski osvietenec*; A. Hirner, *Ján Feješ, jeho dielo a myšlienková sústava*, Martin, Matica Slovenská 1947 a D. Janota, cit. diskusný príspevok.

¹⁰ Najmä *De site rusticorum Hungariae*, viď Janota, cit. diskusný príspevok.

¹¹ Týmto sa v najnovšej dobe zapodieva D. Janota, ktorý pripravuje publikáciu, novým spôsobom osvetľujúcu celé toto obdobie.

¹² Ide najmä o novonajdené dielo A. Bernoláka *De economia rusticorum*, viď D. Janota, cit. diskusný príspevok.

svojej dosť problematicky pojatej práci *Československý rozkol* (Martin 1920).¹³ Spoločenské náhľady Kalinčiakovce najdeme spracované najmä v štúdiu A. Pražáka o Kalinčiakových rečiach k študentom, ktoré mával ako riaditeľ gymnázia v Tešine. Ani táto Pražáková štúdia nie je ovšem sociologicky zameraná (skor pedagogicky), ale Kalinčiakovsko spoločenské myslenie vcelku plasticky ukazuje.¹⁴

V matičných rokoch sociologicky zaujímavé náhľady mal najmä Ivan Ljub a iste by stálo za to poukázať zo sledovaného hľadiska i na náhľady Kuzmányho, Moyzesove, Pauliny Tóthove, Kmeťove, Osvaldove, Sasinkove a i. Tiež Š. M. Daxner, J. Francisci a i. stoja za povšimnutie. Zo starších pripomínam ešte Radlinského a Palárika.

Prv ešte, kým ukončím tento úsek, chcel by som upozorniť na to, že ako prameň ku zkúmaniu týchto starších období slovenského spoločenského myslenia poslúžia, samozrejme okrem originálnych pamiatok a dosiaľ spomínaných prác, diela historio-graphické, všeobecné i špeciálne (zo špeciálnych upozorňujem, okrem prác historicko-filozofických, najmä na právne historické práce prof. Lubyho).

Všetky dosiaľ spomínané staršie náznamy quasi-sociologického myslenia, roztratené v rozličných literárnych a iných prácach, svedčiace o náhľadoch jednotlivcov i väčších skupín, by bolo možné zahrnúť do prvej periódy vývinu myslenia o spoločnosti na Slovensku, do periódy nesystematických aspektov predsociologických spoločensko-filozofických teórií, tu hlbšie,

tu povrchnejšie a jednoduchšie ponímaných.

Následujúca perióda sa začína rýsovať až v nástupe generácie hlasistov¹⁵ a prúdistov, ktorí už vedome propagujú vedecké sociologické myslenie. Tým nútia i svojich starších súčasníkov k zaujatiu precíznejšieho teoreticko-spoločenského postoja a k formulovaniu ich náhľadov. Z generácie starších týmto nástupom hlasismu dotknutých — hoci najmä u prvého viac negatívne ako pozitívne — sú to Hurbán-Vajanský, Ambro Pietor, Miloš Štefanovič, Matúš Dula, Metod Bella, Jozef Škultéty a i., ktorých si treba povšimnúť.

Na strane hlasistov treba zdôrazniť jednak vplyv T. G. Masaryka¹⁶ a ďalej vplyv spoločenských náhľadov L. N. Tolstého.

Priamy vplyv Masarykov sa prejavil najmä u Šrobára,¹⁷ Smetanayho¹⁸ a M. R. Štefánika, ale zprostredkované i u mnohých ďalších, medzi iným tiež u Štefánka. Vplyv tolstojizmu sa prejavil najmä u Škarvana¹⁹ a Makovického²⁰ ale v určitej perióde vývinu i u Šrobára.

Okrem toho z hlasistov a prúdistov v dejinách sociológie neslobodno obísť — samozrejme mimo hore menovaných a Štefánka, ktorý je hlavným propagátorom sociologického myslenia a hlavným udržiavateľom záujmu o vedecké spoločenské myslenie — ani takých mužov, ako boli M. Hodža,²¹ P. Blaho,²² J. Janota, J. Kempný, F. Votruba, D. Rapant, B. Pavlô, Š. Janšák,²³ K. Hušek, J. Slávik,²⁴ J. Burian, P. Bujnáč,²⁵ I. Markovič, A. Rath, I. Déřer,²⁶

¹³ Viď tiež J. Škultéty, *125 rokov zo slovenského života, 1790—1914* (Martin 1920).

¹⁴ Táto Pražáková štúdia bola vydaná v Sborníku filozofickej fakulty Komenského univerzity v Bratislave.

¹⁵ O hlasistoch viď Gašparec, *Sociologické postrehy v činnosti a publicistike hlasistov*, referát na Sympóziu o koncepcii a J. Bodnár, *Masaryk a hlasisti*, vo Sborníku Filosofie v dejinách.

¹⁶ Viď k tomu niekoľko Štefánkových štúdií pod titulom *Masaryk a Slovensko* (samostatne Bratislava 1920 a Praha 1931; v Sborníku Masarykova práce, Praha 1930; Sociologická revue, roč. XIII. — 1947).

¹⁷ K Šrobárovi viď najmä jeho autobiografiu *Z mého života* a ďalej jeho diela *Pamäti z vojny a váleňa, Osobodené Slovensko* a i.

¹⁸ Smetanay vydal práce: *Zkáza řadu slovenského* (vo Viedni), *Jednota* (v Ružomberku u K. Salvu) a *Slovensko* (bližší údaj chýbi). Tieto práce pripisuje Čep v Sociologickej revui roč. 1937 Štefánkovi, tak isto Gula a Karvaš v Sociologickom Sborníku MS, roč. 1947. Správny údaj viď Štefánek, *Masaryk a Slovensko*, Praha 1931, str. 18, v dlhšom citáte zo súkromného listu Smetanayovho Štefánkovi.

¹⁹ Náhľady Škarvanove najdeme podrobnejšie v jeho diele *Slováci*, ktoré bolo nedávno objavené

v rukopise v Moskve (v archíve Tolstého) — viď k tomu S. J. Kolafa, *Albert Škarvan v Jasnej Polane*, Kulturný život č. 33. 1967.

²⁰ O Makovickom viď najnovšie S. J. Kolafa, *Makovický známy i neznámy*, Kulturný život č. 24., roč. 1967 a tam uvedená literatúra.

²¹ Viď Štefánkove práce: *Milan Hodža, životopisný nástin*, Bratislava 1938, *Hodžův vztah k sociologii*, Sociologická revue, roč. 9., 1939, *M. Hodža před převratom a jeho sociologický postoj*, Věstník ČAZ 1938, a najnovšie Jan Macků, *K úloze M. Hodži v čs. sociologii venkova*, referát na kolokviu o histórii čs. sociologie venkova, konanom v Babiach v decembri 1967.

²² Viď S. Janšák, *Dr. Pavol Blaho, I—II*.

²³ K Janšákovej koncepcii viď najnovšie S. Janšák, *Náčrt myšlenkovéj stavby dejin sociálního vývinu Slovenska* v Sborníku zo Sympózia o koncepcii.

²⁴ Viď jeho pamäti, vydané v New Yorku pod titulom *Moja pamäť — živá kniha*.

²⁵ O Bujnáčkovi viď Sborník *k počte prof. dr. P. Bujnáka*, Bratislava 1933.

²⁶ Déřer bol v r. 1947 menovaný profesorom sociologie práva na právnickej fakulte v Bratislave. Stolica se však neujal a jeho sociologické práce ostali v rukopisoch a nachádzajú sa v archívoch Matice Slovenskej.

a i. V tejto, ešte predprevratovej dobe počiatkov vlastného sociologického myslenia na Slovensku sa už tiež rodí prvá, vyslovene sociologická, relatívne väčšia práca, napísaná v rokoch 1914—18 J. Lajčiakom, evanjelickým farárom na Vyšnej Boci (1875—1918), ktorá však vychodí až po autorovej smrti, kedy ju vydáva z jeho pozostalosti v r. 1920 S. Š. Osuský. Lajčiak, ktorý dosiahol doktorát filozofie v r. 1902 v Lipsku a doktorát teológie v r. 1905 v Paríži, bol veľmi pilný a nadaný, ale v uhorských pomeroch sa ako uvedomelý Slovák nemohol uplatniť a musel pôsobiť v povolani kňaza na chudobnej a zapadlej dedinke v hornom Liptove. Lajčiakova práca nesie názov *Slovensko a kultúra*. Jej prvá časť pojednáva o princípoch kultúrneho života, druhá časť o jeho formách. Práca, hoci ostala vlastne nedokončená, je predsa v základných častiach ucelená a veľmi zaujímavá a na svoju dobu a miesto vzniku prezrádza autorove hlboké znalosti, bystrý úsudok, vedeckú kritičnosť a schopnosť koncepčného myslenia. V práci je badať predovšetkým vplyv sociálneho darwinizmu, ďalej vplyv Spencerovho organicizmu a vplyv diela Gumplowiczovho. Z vplyvov českých treba zaznačiť aspoň vplyv Lindnerov a zčasti už i vplyv Masarykov (najmä zprostredkované cez hlasistov).

Tretia perióda sociologického myslenia na Slovensku sa začína po prevrate založením Komenského univerzity v Bratislave r. 1919, keď na filozofickej fakulte tejto novozaloženej univerzity začal pôsobiť prof. J. Orál (na katedre obecnej sociológie — od r. 1923), ale najmä od r. 1937, t. j. od vymenovania Antona Štefánka na katedru aplikovanej sociológie. Pre úplnosť treba ešte uviesť, že kratší čas pôsobili na Komenského univerzite aj O. Machotka a A. Obrdlík. Uvedením sociológie na univerzitné štúdiá dostáva sociológia na Slovensku inštitucionálnu vedeckú základňu a pôsobením Štefánkovich, ktorý je prvým profesorom sociológie — Slovákom (okrem Osuského, ktorý prednášal na slovenskej evanjelickej akadémii filozofiu i sociológiu), sa slovenská sociológia dostáva na úroveň srovnateľnú

s úrovňou svetovou, v tej dobe dosiahnuto. Štefánek totiž, po odchode českých sociológov zo Slovenska po r. 1938, prevzal i výuku všeobecnej sociológie, nakoľko českí sociológovia nevychovali do svojho odchodu žiadneho Slováka-docenta sociológie.

V dobe prvej republiky, po zriadení katolíckej teologickej fakulty v Bratislave, začal na tejto fakulte prednášať kresťanskú sociológiu prof. B. Vašek z teologickej fakulty v Olomouci, u ktorého sa potom habilitoval M. Salataňay. Už spomínaný Osuský, profesor na evanjelickej teologickej akadémii, vydal v Prahe svoj dvojsväzkový *Úvod do sociológie* už v r. 1925.

Podrobnejšie spracovanie vývinu sociologického myslenia na Slovensku v priebehu prvej republiky a v ďalších rokoch vyžaduje predovšetkým zhodnotenie diela Štefánkovich, zhodnotenie prínosu kresťanskej, katolíckej i evanjelickej sociológie a ďalej diela tých, ktorí sa sociológii síce len okrajovo dotýkali, nakoľko boli zaujati inými úkolmi (ako na pr. M. Hodža, I. Dérier a i.), a potom zhodnotenie práce mladších sociologických kádrov, najmä tiež Štefánkových žiakov. Pokiaľ ide o tento posledný aspekt, chcel by som poukázať na Štefánkov článok v Sociologickej revui, roč. XIV., č. 2/3 z r. 1948, pod titulom *Sociografický výzkum Slovenska*. Tu Štefánek píše o rozvoji slovenskej sociológie a prácach svojich žiakov, z ktorých mnohi sa účastnia i dnes sociologickej práce. Ďalej poukazujem na článok Petra Gulu *Súčasný stav sociológie na Slovensku*, uverejnený v Sociologickom zborníku MS, roč. I., č. 1. z r. 1946.

Pokiaľ ide o Štefánka samotného, chcel by som aspoň v krátkosti poukázať na niektoré aspekty, ktoré si bude treba povšimnúť.²⁷ V dôsledku nerozvitosti spoločenských pomerov na Slovensku Štefánek musel byť v jednej osobe politikom, novinárom, redaktorom, publicistom, osvetárom, ale predovšetkým sociológom.²⁸

Štefánek (1877—1964) začínal svoju dráhu ako stredoškolský profesor vo Viedni, kde už ako poslucháč viedenskej filozofickej fakulty stál v čele tamojšieho

²⁷ Podrobnejšie hodnotenie Štefánkovich diela vid' D. Slávik, *Brnenská sociologická škola a A. Štefánek* v zborníku Brnenská sociologická škola, Brno 1967; K. Suran, *Štefánkove teoretické a metodologické východiská v Základoch sociografie Slovenska*, na Sympóziu o koncepcii; D. Slávik,

Z histórie slovenskej sociológie vonkora a K. Suran, *K osobnosti a dielu prof. A. Štefánka*, oboje prednesené na kolokviu v Babičoch v decembri 1967 — okrem starších hodnotení.

²⁸ K tomu vid' Kosik, cit. článok, str. 20—21.

spolku Slovákov „Národ“. V tejto dobe prišiel do styku so Setonom-Watsonom a Wickhamom Steedom, ktorých informoval o podstate slovenskej otázky v Uhorsku. Patril k najužším spolupracovníkom revue Hlas (1898–1906), založenej Vavrom Šrobárom a Pavlom Blahom a neskôr sa celkom venoval žurnalistike. Po zániku Hlasu vydával spolu s M. Hodžom Slovenský Obzor (1907–8), potom bol redaktorom Ľudových novín v Skalici (1908–10) a šéfredaktorom Slovenského denníka v Budapešti (1910–15), a súčasne redaktorom Rolnickej čítanky (1913–14), Slovenského týždenníka (1914–15) a Slovenského kalendára na rok 1914. Od r. 1909 bol tiež spolupracovníkom revue Prúdy. Už v tejto dobe sa Štefánkov záujem upínal k sociológii, zčasti pôsobením vplyvu maďarskej sociológie národnosti, najmä O. Jársziho, ktorej chcel čeliť. Štefánek patril k t. zv. osloboditeľskej generácii a za prvej svetovej vojny bol členom Maffie. V r. 1915–18 bol členom redakcie Národných listov v Prahe. Po prevrate r. 1918 bol v Šrobárovom ministerstve s plnou mocou pre Slovensko referentom pre školstvo a osvetu až do r. 1923 a do r. 1925 bol potom na ministerstve školstva v Prahe. Súčasne bol po prevrate tiež členom Revolučného Národného zhromaždenia. R. 1921 redigoval Slovenskú vlastivedu. Od r. 1925 bol opäť členom Národného zhromaždenia a v r. 1929 bol ministrom školstva. V tejto funkcii sa Štefánek snažil jednak podporovať inštitucionalizáciu sociológie, jednak tiež presadiť reformu učiteľského vzdelania, nakoľko si uvedomoval, že v dobrej škole musí byť všestranne pripravený učiteľ. „Otázka vyššieho učiteľského vzdelania nie je otázkou chleba, je požiadavkou vyspelejšej kultúry“, prehlásil Štefánek v svojom exposé v kultúrnom výbore senátu. Štefánek prispel k demokratizácii a zjednoteniu školskej sústavy tým, že sa pričínal o zblíženie osnov meštianskej a nižšej strednej školy, aby prechod z jednej školy na druhú bol ľahší a aby tak stredoškolské štúdium bolo hospodársky únosnejšie i pre sociálne slabšie vrstvy a pre deti z vidieka. Prispel tiež k vybudovaniu hospodárskych škôl všetkých stupňov a odvetvi v snahe o pozdvihnutie hospodárskej a kultúrnej úrovne dediny. Šte-

fánkove zásluhy o výstavbu školstva na Slovensku sú všeobecne uznávané.

Od r. 1931 sa stal Štefánek členom redakčného kruhu Bláhovej Sociologickej revue a bol členom tohto redakčného kruhu až do zániku Sociologickej revue v r. 1940. V rámci Československej akadémie zemeľskej usiloval o uskutočnenie širokého programu sociologického výskumu vonkova, ku ktorému však z rozličných príčin nikdy v takom rozsahu nedošlo.

Politicky patril Štefánek k masarykovsky orientovanému čechoslovakizmu, bol príslušníkom agrárnej strany, ale v jej rámci patril k relatívne pokrokovejšiemu prúdu. Filozoficky sa hlásil k t. zv. československej modifikácii pozitivizmu, ktorá sa vyznačovala špecificky chápaným pokrokárstvom.²⁹ V rámci slovenskej spoločenskej skutočnosti patril k t. zv. hradnej skupine buržoáznej inteligencie počiatočného (gründerského) pokrovového obdobia vývoja slovenskej buržoázie.

Na Komenského univerzite v Bratislave pôsobil až do r. 1949, kedy v svojich 72 rokoch, ale ešte v plnosti svojich tvorčích síl odišiel na odpočinok; po ňom prevzal katedru sociológie A. Sirácky, ktorý sa predtým u Štefánka habilitoval.

V r. 1944 sa Štefánek ako jeden z nemnohých vtedajších univerzitných učiteľov zúčastnil Slovenského národného povstania a zanechal z tej doby veľmi zaujímavé rukopisné poznámky, práve tak ako z doby neskoršej, kedy si viedol deníky, ktoré zostali v jeho rukopisnej pozostalosti. Po oslobodení bol zvolený rektorom univerzity a vtedy, okrem iného, usiloval o to, aby univerzita v Bratislave dostala opäť pomenovanie Univerzita Komenského. Súčasne bol predsedom Sociografického ústavu SAVU (keď už predtým bol vedúcim sociografického oddelenia v rámci Zemepisného ústavu SAVU).

Za svojho univerzitného pôsobenia vychoval Štefánek celý rad sociológov. Bol zakladateľom a hlavou t. zv. sociografickej školy na Slovensku. Jeho vedecký záujem sa sústreďoval na sociografický rozbor slovenskej spoločnosti, na otázky sociológie národa, sociológie vonkova a na otázky s tým súvisiace, hoci aj inak jeho činnosť bola pozoruhodne mnohostranná.

²⁹ Viď k tomu J. Obrdlíková, *Sociologická metóda* I. A. Bláhy v zborníku Brněnská sociologická škola, Brno 1967, str. 24 a ďalej.

I. A. Bláhy v zborníku Brněnská sociologická škola

Štefánka a jeho školu treba bezpochyby zaradiť do pokrokového kontextu snaženia čs. sociológie, hoci samozrejme ani Štefánek nemohol prekročiť isté obmedzenia, dané spoločenským poriadkom, v rámci ktorého sa pohyboval a ktorý zkúmal. Ovšem, v rámci tohto spoločenského poriadku, t. j. v rámci buržoasnej demokracie, patrilo Štefánkovo verejné pôsobenie a najmä tiež jeho pôsobenie vedecké k nesporným kladom, ktoré treba kvitovať a zhodnotiť ako činnosť záslužnú a spoločenskému pokroku pomáhajúcu.

V rámci sociológie národa, na ktorú sa sústreďoval, sa Štefánek zapodieval predovšetkým problematikou akulturácie, asimilácie, integrácie a diferenciácie, t. j. takými problémami, ktoré sú i z dnešného hľadiska vrcholne aktuálne a z perspektívno-vývojového hľadiska veľmi zaujímavé, tým viac, že v podmienkach socializmu môžu tieto kategórie vystupovať v potenciálne čistejšej forme, nedeformované tak nadmerne ekonomickými a mocenskými faktormi, ktoré oblasť národnostných vzťahov, najmä za kapitalizmu, obzvlášť deformujú. O Štefánkovi konšatoval tiež Karol Šuran na Sympóziu o koncepcii, že na Štefánka sa treba pozeráť ako na sociológa-homoetnológa, teoretika slovenského národa, a že ťažisko Štefánkovej vedeckej činnosti spočíva v oblasti sociológie národa a nacionalizmu, ktorá je kľúčom k riešeniu slovenskej otázky. Štefánek študuje problematiku národa aj z aspektov historických, geografických, hospodárskych a politických a študuje i konkrétnu problematiku iných národov, ako problematiku flámsko-valónskú, írskú, juhoslovanskú, anglosaskú a nemeckú.

Celkove v sociológii Štefánek patril k sociologickému kritickému realizmu, bol príslušníkom tej skupiny slovenskej buržoáznej inteligencie, ktorá zformovala na sklonku minulého storočia slovenský národný program pre bezprostredne nasledujúce obdobie, podobne ako to pre predchádzajúce obdobie urobila generácia štúrovská, resp. memorandová. Bol to ten slovenský národný program, ktorý viedol k vzniku Československej republiky a ktorý napriek nutnosti istej korekcie a modifikácie, čo urobila najmä generácia davi-

stov, sa i po druhej svetovej vojne ukázal ako program i naďalej v zásade nosný pre existenciu a rozvoj slovenského národného kolektívu a pre obnovu demokratického spolunažívania Čechov a Slovákov — pravdaže po doplnení dôraznejšími aspektami sociálnymi a po upresnení chápania bratského rovnoprávneho vzťahu medzi našimi národmi.

Vklad prof. Štefánka do histórie slovenského národa ako aj do histórie slovenskej vedy je a ostane trvalého charakteru a trvalej hodnoty, a úkol náležite zhodnotiť a objasniť tento vklad čaká ešte na svoje splnenie. Pri tom by som chcel zdôrazniť, že zhodnotenie Štefánkovej diela je možné iba prísne vedeckými metódami s vylúčením tých momentov zo Štefánkovej činnosti, ktoré mali iba časový, politicko-agitačný a propagandistický charakter, akému sa ani Štefánek (práve tak ako aj iní v podobnom postavení) nemohol vyhnúť pri mnohostrannosti svojej činnosti a pri svojej konkrétnej politickej zangažovanosti. Práve tak ovšem s vylúčením akéhokoľvek apriorného zaujatia vóci výsledkom Štefánkovej vedeckej zkušanania.

Okrem Štefánka treba aspoň spomenúť ďalej A. Kompánka, ktorý v r. 1921 vydal spis *Slovák, jeho povaha, vlastnosti a schopnosť*. V 20. rokoch vzniká na Slovensku tiež revue DAV, v ktorej sa začínajú formovať prvé predpoklady pre vznik marxistickej sociológie na Slovensku. Spomenúť tu treba najmä články Clementisove a neskor články Siráckeho. S tým súvisí tiež história sociografických zájazdov akademického spolku Detvan, ktoré mali výrazne ľavicový charakter.³⁹

Zmieniť sa treba i o MUDr. Ivanovi Háľkovi a o jeho pôsobení na Slovensku. Hálek bol po hlasistovi Kempnom prvý, ktorý poukázal na potrebu zkúmať hornaté kraje Slovenska. Hálek svoje práce publikoval až neskôr, ale prednáškami a verejnou prácou zainteresoval o túto problematiku a o výzkumy, ktoré sám konal, už prv i iných a tak jeho vplyv je badať i na práci davistov.

Z vývinu slovenskej sociológie ďalej neslobodno vynechať veľmi agilného Ignáca Gašparca, ktorý jednak monograficky

³⁹ Blížšie o tom viď osobitnú štúdiu I. Gašparca, *Sociografické zájazdy davistov*, súčasne uverejnenú v tomto čísle a tam citovanú literatúru, ako aj príspevky I. Gašparca k tejto tematike do Socio-

logickej čítanky, diel III., pripravenej k vydaniu na katedre sociológie FF UJEP v Brne, a tiež početnú literatúru o DAVe, ktorá vyšla v posledných rokoch.

zpracoval sociografický náčrt Starých Hor, jednak publikoval viacej kratších štúdií v Sociologickej revui, v Sociologickom zborníku, v Kultúre a inde. I z jeho kratších štúdií sú mnohé veľmi cenné. Gašparec v svojej práci pokračuje i teraz a zapodieva sa najmä sociológiou kultúry, verejnej mienky, niektorými obdobiami z dejín slovenskej sociológie, najmä hlasistami a davistami atď.

Zo Štefánkových žiakov by som chcel spomenúť predovšetkým veľmi nadaného, predčasne zosnulého Petra Gulu (1914 až 1966), ktorý napísal dve väčšie práce, a to *Sociológia národa* a *K problematike sociológie podniku*. Posledne spomínaná práca bola v svojej dobe vrcholom československej sociológie priemyslu.³¹ Okrem toho Gula publikoval viac časopiseckých článkov a štúdií. V dobe existencie Sociologického odboru Matice Slovenskej (1946 až 1949) bol referentom tohto odboru a súčasne redigoval Sociologický zborník, ktorý tento odbor vydával. Spolu s Alexandrom Hirnerom bol dušou činnosti tohto odboru. Po obnovení katedry sociológie na filozofickej fakulte v Brne v r. 1965 vyslovil Gula v duchu tradície spolupráce Štefánkovej s Bláhom želanie spolupracovať s katedrou sociológie v Brne (autor tohto článku s ním v tejto veci nadviazal priamy osobný styk), ale prv, kým bolo možné túto spoluprácu realizovať, Gula náhle ochorel a napokon svojej chorobe podľahol. Slovenská sociológia v ňom ztratila nádejného a zkuseného pracovníka. Uvádzam ešte, že je mi známe, že Gula mal napísanú a už takmer do tlače pripravenú väčšiu prácu, ktorú chcel v dohľadnom čase publikovať. Táto práca sa však po jeho smrti nenašla. (Používam tejto príležitosti a žiadam priateľov zosnulého, aby ten, ktorý by o osude Gulovej práce mohol podať nejakú informáciu, to oznámil autorovi tejto state.)

Proti zaradeniu Gulu ako žiaka Štefánkovho možno vznášať isté námietky, ktoré v zmysle chápania vzťahu učiteľ-žiak je možné pokladať za oprávnené. Gula totiž bol skôr v tomto zmysle žiakom Štefánkových predchodcov v Bratislave. Ale dľa mojej mienky bol neskoro natoľko ovplyvnený Štefánkom, najmä pokiaľ ide o Štefánkovo chápanie sociológie národa, že

v zmysle ideovej školy je ho možno, napriek tomu, rátať k žiakom Štefánkovým.

Iným vynikajúcim slovenským sociológom v tomto období je Alexander Hirner, ktorého som už v tejto stati niekoľkokrát spomenul. Hirner tiež nebol priamym žiakom Štefánkovým, a u neho ani nie je taký silný Štefánkov vplyv ako u Gulu, formoval sa viac menej sám a štúdiá absolvoval u viacerých profesorov. Hirner, okrem už spomínanej monografie o Feješovi, vydal väčšiu prácu *Človek a spoločnosť* (Martin 1945) a *Základy sociológie* (Praha 1946, Spolek posluchačů VŠP) a okrem toho publikoval viacej rozličných časopiseckých článkov a štúdií. Habilitoval sa v r. 1944 u Štefánka.

Ako som už spomenul, Hirner sa bližšie zapodieval tematikou dejín sociológie a tak i teraz túto tematiku prednáša na katedre sociológie v Bratislave.

V r. 1945–49 pracoval na Slovensku Sociologický odbor Matice Slovenskej, ktorého čestnými členmi boli A. Štefánek a I. Dérer, korešpondujúcim členom Otto Kapp a riadnymi členmi I. Karvaš (ako predseda), A. Chura (ako podpredseda), A. Hirner, Š. Janšák, K. Rebro, J. Svetoš, L. Straka a J. Šamko, mimoriadnymi členmi F. Vašečka a B. Štefánek, referentom odboru a redaktorom Sociologického zborníku P. Gula (tento stav uvádzam podľa výročnej zprávy za rok 1946). O členoch tohto odboru uvediem aspoň stručne toto: O. Kapp vydal v r. 1940 v Bratislave veľmi zaujímavú knihu *O vynálezoch a ich sociálnom význame*, v ktorej sa zapodieval sociálnou hodnotou technických vymožeností. I. Karvaš bol síce predovšetkým národohospodár, ale problémy svojej vedy chápal sociologicky, čo bolo vidieť v jeho národohospodárskych publikáciách. A. Chura sa zapodieval populacionistikou a demografiou so stanoviská sociálne zdravotného a vydal trojväzkové dielo *Slovensko bez dorastu?* Na jednom zväzku s Churom spolupracoval aj prof. Kizlink. Toto Churovo dielo je dielom základného významu a obsahuje veľmi cenný široko založený a zpracovaný výzkumný materiál. Š. Janšák publikoval rozličné články so sociologickou tematikou v Prúdoch a iných časopisoch, napísal už spomenutú knihu *Slovensko v dobe uhorské-*

³¹ Viď k tomu súčasne uverejňovaný článok V. Čecha, *Poznámky k historii sociologie průmyslového podniku v Československu a referát V. Če-*

cha, Některé problémy při zpracování dějin čs. průmyslové sociologie na Sympóziu o koncepci.

ho feudalizmu, viaceré životopisné štúdie, atď. Demografiou a populacionistikou z rozličných hľadísk sa zapodievali tiež L. Straka, J. Svetoš a ďalej M. Salatňay, R. Briška a S. J. Monček. J. Šamko sa zapodieval výzkumom hudobnosti v slovenskej spoločnosti a publikoval štúdiu *Postoj k hudobným nástrojom*. B. Štefánek napísal sociografickú prácu *Slovenská dedina v Bukových horách*.

Okrem prác členov sociologického odboru MS treba spomenúť ešte aspoň práce I. Hrušovského, ako na pr. *Invenčia a vývoj* (Bratislava 1935) a *Dialektika spoločenského vývinu* (Bratislava 1949), a rozličné sociálne psychologické práce A. Jurovského.

Problematickou národa sa zapodievali ešte P. Beňovský v diele *Poznámky k národnostnému princípu* (Trnava 1942), J. Dieška, A. Granatier, J. Svetoš (v rozličných článkoch), P. Terianský (*Nacionalizmus*), Š. Hora (*Nacionalizmus, asimilácia, reslovakizácia*), J. K. Garaj (*Češi a Slováci*), M. Chladný-Hanoš (*Láska k národu*), M. Slávik (*Sociológ národovcov*) a i.

Sociológiou umenia sa zapodieval M. Bakoš a historicko-sociologickou problematikou I. Houdek (*Cechovníctvo na Slovensku*).

Z kresťanskej sociológie treba ešte spomenúť Salatňayovu prácu *Vedúca zásada hospodárskeho života* (Trnava 1938) a aspoň meno C. Dudáša. Ďalej prácu Štúrovej evanjelickej spoločnosti a jej časopis *Služba, Osuského publikáciu Služba národu* atď.

Po línii inštitucionálnej treba ešte aspoň spomenúť činnosť Robotníckej akadémie a Socialistickej akadémie, Svazu hospodárskych družstiev, Zemedelskej rady, Slobodného učenia sedliackeho, resp. tiež Československej akadémie zemedelskej.

Konečne sa treba ešte zmieniť o práci Sociografického ústavu SAVU v rokoch 1945—49 a o sociografických prácach dosiaľ nespomínaných Štefánkových žiakov, a to: L. Dvořáková, *Sociografický obraz západného Slovenska*; Faltin, *Monografia obce Svina pri Rajeckých Tepliaciach*; J. Žatkuliak, *Pohraničná dedina*; J. Surkoš, *Šág*; Tatranský, *Sociografia horskej dediny Huty*; Molecová-Vagáčová, *Pospolitá kultúra v Omšenej pri Trenči Teplej*; P. Chlebuš, *Životné podmienky robotníkov*

dvoch priemyselných závodov v Gemeri, a L. Repaň, *Sociografia poľovníctva a pytlactva v okrese Malacky*. Tieto práce ostali sice zväčša nepublikované, sú to doktorské práce menovaných, ale treba ich pre ich dobrú úroveň a príspevok k sociografickému výzkumu Slovenska predsa spomenúť. Zo starších sociografických prác spomeniem ešte prácu Ivy Šmakalovej, *Integrálna dedina*, ktorá je monografiou obce Horné Jaseno a ktorá bola robená za podpory Rockefellerovej nadácie.

Štefánkov nástupca na katedre sociológie A. Sirácky v tomto období publikoval knihu *Kultúra a mravnosť* (Bratislava, SAVU 1949), ďalej *Slovanstvo a svetový mier*, (Bratislava, Tatran 1949) a *Od kapitalizmu k socializmu* (Bratislava 1950). Novšie práce Siráckeho neuvádzam, nakoľko patria do ďalších období, ktorými sa tento príspevok nezapodieva. Sirácky, ktorý je dnes akademikom a vedúcim Sociologického ústavu SAV, okrem uvedených prác v tomto období publikoval tiež časopisecky.

Prv, ako ukončím poznámky k tejto perióde, chcel by som iba konštatovať, že už aj z tohto prehľadu vidno, že slovenská sociológia sa veľmi mnoho zapodievala otázkou národa a jeho postavenia. Dalo by sa povedať, že táto problematika bola nielen ústrednou témou záujmu Štefánkovho, ale vôbec ústrednou témou vtedajšej slovenskej sociológie. Je to jav prirodzený, nakoľko spomínaná sociologická produkcia spadá do doby, kedy sa otázka postavenia slovenského národa ešte rieši a je preto otázkou zvlášť páľčivou; v tejto dobe dochádza ku kulminácii národne uvedomovacieho procesu, ako aj národne-oslobodeneckého boja v slovenskej etnickej oblasti. Preto tiež slovenskí sociológovia na zasadnutí Sociologického odboru Matice Slovenskej 18. októbra 1947 konštatujú, že problém definície národa je pre nás veľmi aktuálny a že by bolo žiadateľné, aby sa nim sociologickí pracovníci dôkladne zaoberali a podrobili revízii doterajší romantický spôsob jeho chápania.³²

V rokoch dogmatických deformácií a omylov sa sociologické myslenie vyskytuje iba kryptogramaticky v iných, formálne nesociologických dielach, najmä v dielach filozofických a v dielach vedeckého marx-leninizmu. Bližšie sa týmto obdobím v tomto príspevku zapodievať nemienim,

chcel by som iba konštatovať, že toto obdobie bude potrebné tiež starostlivo a podrobne preskúmať.

Sociologická práca sa znova začína naplno rozvíjať v 60. rokoch, ale to je už obdobie, ktoré ešte nepatrí do dejín, ktoré je súčasťou našej aktuálnej spoločenskej skutočnosti.

Ako som uviedol na začiatku tohto príspevku, toto ponímanie dejín slovenskej sociológie, ako aj predbežný návrh periodizácie týchto dejín v tomto mojom príspevku obsiahnutý, pokladám iba za prvý orientačný pokus a samozrejme očakávam, že môže vyvolať diskúziu a iné námety.³³ Myslím však, že napriek tomu, alebo snáď práve preto, môže tento príspevok na počiatku skúmania dejín slovenskej sociológie splniť svoj účel a s týmto úmyslom ho tiež uverejňujem.

Резюме

Душан Славик: Замечание к истории словацкой социологии

В предисловии статьи автор констатирует необходимость разработки специальной библиографии к истории словацкой социологии. В историю словацкой социологии автор включает и область предсоциологических социально-философских теорий и показывает главные источники разработки этой области. Дальнейшим исторически развитым периодом считает тот период, в котором доходит в Словакию к ознакомлению с социологией, как с самостоятельной научной дисциплиной и обращает внимание на пути, по которым к этому дошли авторы, ставшие посредниками этого ознакомления. В дальнейшем периоде автор уделяет внимание сначала основной институционализации новой научной дисциплины. Далее автор более подробно занимается главным представителем словацкой социологии в это

время, профессором А. Штефанек. Приводит некоторые данные об других социологах этого времени и предупреждает на необходимость проверить также деятельность других учреждений, которые систематически в это время создавались, или же которые начали заниматься социологией.

Центральной темой, которой занималась словацкая социология до прекращения социологической работы в 50-х годах, автор считает проблематику народа и его положения. В заключение автор призывает к дискуссии о концепции периодизации и вообще понимании предмета истории словацкой социологии.

Summary

Dušan Slávik: A Contribution to the History of Slovak Sociology

In its introduction the article states the necessity of elaborating a special bibliography concerning the history of the Slovak sociology. In the Slovak sociology the author includes the area of pre-sociological socio-philosophical theories and points out the principal sources of elaborating this area. The further historical developmental stage is, in his opinion, the stage in which Slovakia became acquainted with sociology as an independent scientific discipline; he pays attention to the ways followed by the authors who mediated this acquaintance. In the next stage the author discusses, first of all, the fundamental institutionalization of the new scientific discipline and then deals in more detail with the chief representative of the Slovak sociology of that period, Professor A. Štefánek. He presents some data concerning other sociologists of this period and also draws attention to the necessity of examining the activity of further institutions which were gradually established in this period or began to deal with sociology. The author considers the problematics of the nation and its situation to be the central theme of Slovak sociology until the interruption of all sociological work in the fifties. In concluding, the author recommends to discuss the conception of periodization and of conceiving the subject of the Slovak sociology in general.

³² Viď o tom zprávu v Sociologickom zborníku, roč. III., č. 1, 2.

³³ Sám som v diskúzii na Sympóziu o koncepcii návrh periodizácie modifikoval a najnovšie som na základe výsledkov diskúzie na Sympóziu o

koncepcii zpracoval nové znenie predbežného pracovného členenia periodizácie dejín čs. sociológie. Pokladám totiž všetky takéto členenia iba za pomôcku pri vlastnom zpracovávaní historického materiálu.